

Comparison of practical and judicial policies for the
implementation of civil responsibilities of producers in Iranian and
Iraqi law

Salem Hassan al-Farji¹

Received: 8 December 2023

Zainabpour Khaghan Shahrezaei²

Reception: 14 February 2023

Adnan Hashem Javad³

Samira Mohsenpour⁴

Abstract

The civil responsibilities of goods producers are considered as one of the main axes of protecting the rights of consumers in different legal systems. In this research, the practical and judicial comparison of the implementation of the civil responsibilities of producers in the laws of Iran and Iraq has been discussed. In both countries, manufacturers are required to adhere to standards of quality, pricing, packaging, and distribution practices for products that directly affect consumer rights. In any society, producers and consumers play different roles, with producers having responsibilities towards consumers. One of these responsibilities is to comply with the standards of production, pricing, packaging and distribution of products, which has a direct impact on the rights of consumers. Due to this need, the legal systems in many countries have supported consumers and investigated the responsibilities of manufacturers in the field of defects in manufactured goods. This research has analyzed the responsibilities of product manufacturers in the field of product defects in the legal systems of Iran and Iraq using a descriptive-analytical method. In Islamic law, there are rules such as the rule of harm, waste and pride, which are used in determining the civil responsibilities of producers. The results of this research show that the legal systems of Iran and Iraq have differences in the field of responsibility of product producers. In Iranian law, strict liability is accepted as a prominent protection tool, while in Iraqi law, the civil law and consumer protection law approved in 2010 directly address the liability of producers in the field of product defects, and the liability of producers is mainly based on the theory of risk. It is justified.

Keywords: consumer rights, product defects, civil and criminal liability, Iranian law, Iraqi law, absolute liability

¹PhD student in private law, Isfahan Branch (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan, Iran

²Assistant Professor of Law Department, Isfahan Branch (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan, Iran (Responsible Author)

³Assistant Professor of Law Department, Karbala University, Iraq

⁴Assistant Professor of the Department of Law, Isfahan Branch (Khorasgan), Islamic Azad University, Isfahan, Iran

<http://doi.org/10.30510/pssci.2024.478253.1077>

مقایسه سیاستهای عملی و قضایی اجرای مسئولیتهای مدنی تولیدکنندگان در حقوق

ایران و عراق

سالم حسن الفریجی^۱

تاریخ دریافت: ۱۷/ ۰۹/ ۱۴۰۲

زینب پور خاقان شاهرضایی^۲

تاریخ پذیرش: ۲۵/ ۱۱/ ۱۴۰۲

عدنان هاشم جوادی^۳

سمیرا محسن پور^۴

چکیده

مسئولیت‌های مدنی تولیدکنندگان کالا به عنوان یکی از محورهای اصلی حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان در نظام‌های حقوقی مختلف مورد توجه قرار دارد. در این پژوهش، به مقایسه عملی و قضایی اجرای مسئولیت‌های مدنی تولیدکنندگان در حقوق ایران و عراق پرداخته شده است. در هر دو کشور، تولیدکنندگان موظف به رعایت استانداردهای کیفیت، قیمت‌گذاری، بسته‌بندی و شیوه‌های توزیع محصولات هستند که تأثیر مستقیم بر حقوق مصرف‌کنندگان دارد. در هر جامعه، تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان نقش‌های متفاوتی ایفا می‌کنند که تولیدکنندگان دارای مسئولیت‌هایی در قبال مصرف‌کنندگان هستند. یکی از این مسئولیت‌ها رعایت استانداردهای تولید، قیمت‌گذاری، بسته‌بندی و شیوه توزیع محصولات است که تأثیر مستقیم بر حقوق مصرف‌کنندگان دارد. با توجه به این نیاز، سیستم‌های حقوقی در بسیاری از کشورها به حمایت از مصرف‌کنندگان پرداخته و به بررسی مسئولیت‌های تولیدکنندگان در زمینه نقص کالاهای تولیدی پرداخته‌اند. در حقوق اسلامی، قواعدی نظیر قاعده لاضرر، اتلاف و غرور وجود دارند که در تعیین مسئولیت‌های مدنی تولیدکنندگان به کار می‌روند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهند که سیستم‌های حقوقی ایران و عراق در زمینه مسئولیت تولیدکنندگان کالا تفاوت‌هایی دارند. در حقوق ایران، مسئولیت محض به عنوان یک ابزار حمایتی برجسته پذیرفته شده است، در حالی که در حقوق عراق، قانون مدنی و قانون حمایت از مصرف‌کننده مصوب ۲۰۱۰ میلادی به‌طور مستقیم به مسئولیت تولیدکنندگان در زمینه نقص کالا پرداخته و مسئولیت تولیدکنندگان عمدتاً بر مبنای نظریه خطر توجیه می‌شود. کلید واژگان: حقوق مصرف‌کننده، حقوق ایران، حقوق عراق، مسئولیت مدنی و کیفری، مسئولیت محض، نقص کالاها

^۱ دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران hassanlawyer58@gmail.com

^۲ استادیار گروه حقوق، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول) Poorkhaghan@gmail.com

^۳ استادیار گروه حقوق، دانشگاه کربلا، عراق adnan.alsharoufi@uowa.edu.iq

^۴ استادیار گروه حقوق، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران samiramohsenpour1@gmail.com

با گسترش سریع تولید و تجارت کالاها و همچنین تسهیل حمل و نقل و مبادلات اقتصادی در سطح جهانی، نیاز به نظام‌های حقوقی مؤثر برای حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان به وضوح بیشتر شده است. افزایش تقاضا و تنوع کالاها به همراه پیچیدگی‌های فنی و فنی محصولات، مسئله حمایت از مصرف‌کنندگان و جبران خسارت‌های ناشی از نقص کالاها را به یکی از چالش‌های اصلی نظام‌های حقوقی تبدیل کرده است. در این میان، قوانین و مقرراتی که مسئولیت‌های مدنی تولیدکنندگان را در قبال نقص محصولات تعیین می‌کنند، نقش کلیدی در ایجاد تعادل بین منافع تولیدکنندگان و حقوق مصرف‌کنندگان ایفا می‌کنند (خان میرزایی، ۱۳۹۹: ۱۵). در نظام‌های حقوقی مختلف، به‌ویژه در حقوق ایران و عراق، راهکارهای متفاوتی برای رسیدگی به مسئولیت‌های مدنی تولیدکنندگان و حمایت از مصرف‌کنندگان وجود دارد. در بسیاری از موارد، مصرف‌کنندگان که از کالاها معیوب آسیب می‌بینند، هیچ‌گونه رابطه قراردادی با تولیدکنندگان ندارند و میزان خسارت ممکن است بسیار بیشتر از بهای کالا باشد. این امر موجب می‌شود که مبنای قراردادی در بسیاری از موارد نتواند به درستی حقوق مصرف‌کنندگان را تأمین کند و نیاز به مبنای غیرقراردادی و مسئولیت محض به‌طور جدی احساس می‌شود. در ایران، تصویب «قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان» و آیین‌نامه‌های اجرایی آن، نشان‌دهنده توجه ویژه قانون‌گذار به حمایت از مصرف‌کنندگان و تعیین حقوق آن‌هاست. این قانون به مصرف‌کنندگان حقوقی از جمله دریافت کالا به‌صورت کامل و صحیح، ضمانت‌نامه، و حق شکایت از تولیدکنندگان را اعطا می‌کند (جعفری تبار، ۱۳۹۴: ۳۵). در مقابل، در عراق، تا سال ۲۰۱۰، قوانین و مقررات مناسب برای حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان و تعیین مسئولیت‌های مدنی تولیدکنندگان به‌طور کامل تصویب و اجرا نشده است (حسین دمبوس، ۱۴۰۰: ۲۴). در ابتدا، مسئولیت بر مبنای تقصیر مورد توجه قرار گرفت؛ اما دشواری در اثبات تقصیر تولیدکننده باعث شکست بسیاری از دعاوی مصرف‌کنندگان شد. مبنای مسئولیت محض به‌عنوان راه‌حلی برای این مشکلات، به‌ویژه در حقوق مدنی کشورها، مورد پذیرش قرار گرفت. با پیشرفت‌های صنعتی و پیچیدگی کالاها و خدمات، و نیز وقوع خسارات جدی به مصرف‌کنندگان و اشخاص ثالث، نیاز به حمایت

قانونی از مصرف‌کنندگان به شدت احساس شد و این امر به تحولاتی در نظام‌های حقوقی مختلف منجر شد. در حقوق ایران، تصویب «قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان» در سال ۱۳۸۸ و آیین‌نامه اجرایی آن، گام مهمی در حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان بود. این قانون به مصرف‌کنندگان حقوق متعددی از جمله دریافت کالا به صورت صحیح، ضمانت‌نامه، خدمات پس از فروش و حق شکایت از تولیدکنندگان را اعطا می‌کند (زکی، ۲۰۱۰: ۴۴).

۱- مفاهیم کاربردی موضوع پژوهش

۱-۱- تولیدکننده

تولیدکننده به شخص یا نهاد حقوقی اطلاق می‌شود که فرآیند تولید کالاها یا ارائه خدمات را بر عهده دارد. این تعریف می‌تواند شامل انواع مختلفی از تولیدکنندگان باشد، از تولیدکنندگان صنعتی بزرگ گرفته تا کارگاه‌های کوچک و حتی خرده‌فروشان که به نوعی کالا یا خدمات را به مصرف‌کننده نهایی ارائه می‌دهند. در زبان فارسی، "تولیدکننده" به کسی اطلاق می‌شود که اقدام به تولید یا ساخت کالا می‌کند. این واژه از ریشه "تولید" به معنای "ایجاد" یا "ساختن" گرفته شده است و "کننده" به معنای "فردی که عملی را انجام می‌دهد" است. بنابراین، تولیدکننده به معنای فردی است که کالایی را تولید یا به بازار عرضه می‌کند. در اصطلاح حقوقی، تولیدکننده به کسی اطلاق می‌شود که در فرآیند تولید کالا یا ارائه خدمات به طور مستقیم یا غیرمستقیم دخالت دارد و به‌عنوان یکی از عناصر اصلی زنجیره تأمین کالا و خدمات محسوب می‌شود. این شامل تولیدکنندگان عمده، تولیدکنندگان صنعتی، سازندگان کوچک، و حتی کسانی است که به طور غیرمستقیم در فرآیند تولید مشارکت دارند. تولیدکننده موظف است که کالاهایی با کیفیت استاندارد و بدون نقص به بازار عرضه کند. در صورت بروز نقص در کالا یا خدمت، تولیدکننده ممکن است به‌خاطر آسیب یا خسارت‌های ناشی از این نقص مسئول شناخته شود. مسئولیت قانونی تولیدکننده در این زمینه می‌تواند شامل جبران خسارت به مصرف‌کننده، تعویض کالا، یا اصلاح نقص‌های موجود باشد (واشقانی فراهانی، ۱۳۹۹: ۲۵). تولیدکنندگان همچنین باید از قوانین و مقررات نظارتی پیروی کنند که توسط نهادهای دولتی و نهادهای نظارتی مربوطه تعیین می‌شود. این قوانین ممکن است شامل استانداردهای کیفیت، مقررات بهداشتی و ایمنی، و الزامات محیط‌زیستی باشد. در کنار مسئولیت‌های مرتبط با کیفیت و

ایمنی کالا، تولیدکنندگان نیز باید به جنبه‌های مالی و تجاری توجه کنند. این شامل مدیریت هزینه‌ها، قیمت‌گذاری مناسب، و رعایت حقوق تجاری و مالکیت معنوی است (العبيدی، ۲۰۱۶: ۴۱). تولیدکنندگان با رعایت مسئولیت‌های قانونی و استانداردهای کیفیت، می‌توانند اعتماد مصرف‌کنندگان را جلب کنند و جایگاه خود را در بازار تقویت نمایند. این امر نه تنها به نفع مصرف‌کنندگان است بلکه به موفقیت و پایداری کسب‌وکار تولیدکنندگان نیز کمک می‌کند (موسی عید، ۲۰۲۳: ۱۴). با این حال، تولیدکنندگان ممکن است با چالش‌هایی نظیر افزایش هزینه‌های تولید، تغییرات سریع در فناوری، و الزامات سختگیرانه نظارتی مواجه شوند. این چالش‌ها می‌توانند بر تولنایی تولیدکنندگان در ارائه کالاهای با کیفیت و رعایت مسئولیت‌های قانونی تأثیر بگذارند. تولیدکننده، به‌عنوان یک بازیگر کلیدی در زنجیره تأمین و تولید کالا، نقش بسزایی در تأمین حقوق مصرف‌کنندگان و رعایت استانداردهای قانونی دارد. بررسی و تحلیل دقیق مسئولیت‌های قانونی و چالش‌های پیش‌روی تولیدکنندگان می‌تواند به بهبود کیفیت کالاها و خدمات و ارتقاء سطح حمایت از مصرف‌کنندگان کمک کند.

۱-۲- مصرف‌کننده

مصرف‌کننده به شخص یا نهادی اطلاق می‌شود که کالا یا خدمات را برای استفاده شخصی، خانوادگی، یا غیرتجاری خریداری می‌کند و نه به قصد فروش مجدد یا استفاده تجاری. این مفهوم به‌ویژه در زمینه حقوق مصرف‌کننده و مسئولیت‌های تولیدکنندگان اهمیت ویژه‌ای دارد. در زبان فارسی، "مصرف‌کننده" به معنای کسی است که کالایی را خریداری کرده و از آن استفاده می‌کند. این واژه از ریشه "مصرف" به معنای "استفاده" و "کننده" به معنای "فردی که عملی را انجام می‌دهد" گرفته شده است. بنابراین، مصرف‌کننده به فردی گفته می‌شود که کالا یا خدمات را برای رفع نیازهای شخصی یا خانوادگی خود به کار می‌برد (الذنون، ۲۰۱۰: ۴۱). در اصطلاح حقوقی، مصرف‌کننده به کسی اطلاق می‌شود که از محصولات یا خدماتی که به بازار عرضه می‌شود استفاده می‌کند و این استفاده به‌صورت غیرتجاری و به منظور رفع نیازهای شخصی، خانوادگی، یا اجتماعی است. مصرف‌کنندگان معمولاً در مواقعی که با مشکلات یا نقص‌هایی در کالا یا خدمات مواجه می‌شوند، نیازمند حمایت‌های قانونی هستند. این حمایت‌ها

می‌تواند شامل حق دریافت کالاهای با کیفیت، ضمانت‌نامه‌ها، خدمات پس از فروش، و حق شکایت و جبران خسارت باشد.

در اکثر نظام‌های حقوقی، از جمله حقوق ایران، قوانین ویژه‌ای برای حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان وجود دارد. به‌عنوان مثال، در ایران، "قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان" مصوب سال ۱۳۸۸، حقوق مختلفی را برای مصرف‌کنندگان تعیین کرده است. این حقوق شامل دریافت کالا یا خدمت به‌صورت کامل و صحیح، آگاهی از کیفیت و کمیت کالا، و دسترسی به خدمات پس از فروش می‌شود. مصرف‌کنندگان همچنین از حق شکایت از فروشنده یا تولیدکننده و جبران خسارت‌های وارده برخوردارند (الذنون، ۲۰۱۰: ۴۱). در کشورهای دیگر، از جمله عراق، ممکن است تاریخچه حمایت قانونی از مصرف‌کنندگان متفاوت باشد. در عراق، با وجود تصویب قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان در سال ۲۰۱۰، اجرای کامل این قانون و تشکیل نهادهای حمایتی مرتبط همچنان با چالش‌هایی مواجه است. این وضعیت نشان‌دهنده نیاز به ارتقاء و تقویت قوانین و نهادهای حمایتی برای تأمین حقوق مصرف‌کنندگان در این کشور است (مددی، ۱۴۰۰: ۲۵). مصرف‌کنندگان، به‌عنوان کسانی که کالاها و خدمات را خریداری و استفاده می‌کنند، نقش کلیدی در بازارهای اقتصادی ایفا می‌کنند. حمایت از حقوق آن‌ها و تضمین کیفیت کالاها و خدمات از اهمیت زیادی برخوردار است و می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی و ارتقاء استانداردهای تجاری کمک کند. بررسی و تحلیل حقوق مصرف‌کنندگان و چالش‌های مربوط به آن‌ها، به‌ویژه در زمینه‌های قانونی و اجرایی، می‌تواند به ایجاد نظام‌های حمایتی مؤثر و ارتقاء سطح رضایت مصرف‌کنندگان کمک نماید.

۲- مبانی فقهی و قانونی مسئولیت تولیدکننده در نظام حقوقی عراق و ایران

در این بحث، نظریات "تقصیر"، "تضمین حق"، و "خطر" به‌عنوان مبانی حقوقی مسئولیت مدنی تولیدکننده مورد توجه قرار گرفته‌اند. قانون‌گذار عراق در مواد قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان (شماره ۱ سال ۲۰۱۰) این قاعده را تبیین کرده است. در ماده دوم این قانون، هدف از تضمین، حمایت از حقوق اساسی مصرف‌کنندگان در برابر اقدامات غیرقانونی است که به ضرر آن‌ها منجر می‌شود و همچنین جلوگیری از هرگونه اقداماتی که موجب نقض قوانین مرتبط با واردات، تولید یا

بازاریابی کالاها، کاهش منافع آنها یا فریب مصرف‌کننده می‌شود. به‌علاوه، در ماده نخست این قانون آمده است که هدف از حمایت از مصرف‌کننده، حفظ حقوق او و جلوگیری از متضرر شدن وی می‌باشد (التستری، ۲۰۱۰: ۴۵). در فقه اسلامی، مضمون مبحث اتلاف این است که هر فردی که مال دیگری را تلف نماید، ضامن است. یعنی هرکس مالی را که متعلق به یک سازمان یا فرد باشد، بدون اجازه صاحب آن یا قانون‌گذار تلف کند، باید جبران خسارت آن مال را پرداخت کند. اتلاف یکی از قواعد عمومی و کلی محسوب می‌شود و شامل تمام تلف‌های وارد شده به مال غیر می‌شود، بدون توجه به اینکه اتلاف به مباشرت باشد یا به تسبیب. این قاعده به منافع و کارها نیز کشیده می‌شود و فقط محدود به اموال عینی نیست. ضمان اتلاف مال شامل تمام حقوقی می‌شود که جنبه مالی دارند (الناهی، ۲۰۱۵: ۱۲). قانون‌گذار عراق به مبحث اتلاف پرداخته و مقرر کرده است که هر فردی که چیزی را خراب کند، باید آن را اصلاح و جبران نماید. در بند دوم ماده ۲۱۶، آمده است که اگر فردی مال دیگری را تلف کند، ضامن است و نمی‌تواند در مقابل هلاک شدن مال خود، مال دیگری را خراب کند، زیرا این کار به منافع عمومی جامعه آسیب می‌زند. همچنین، در ماده ۱۸۶ قانون مدنی عراق، آمده است که اگر فردی مال دیگری را به نحو مباشرت یا تسبیب تلف کند یا از ارزش آن بکاهد، ضامن خواهد بود، به شرطی که این ضرر با تعمد و تعدی ایجاد شده باشد (عاصی الزاملی، ۱۴۰۰: ۳۰). در حقوق ایران، ماده ۳۲۸ قانون مدنی بیان می‌کند که هر کس مال غیر را تلف نماید، ضامن آن است و باید مثل یا قیمت آن را بدهد، خواه عمدی یا غیرعمدی، و خواه تلف مالی عینی یا منفعتی باشد. در صورتی که فردی مال را ناقص یا معیوب نماید، ضامن نقص قیمت آن مال است (بیات و بیات، ۱۴۰۰: ۱۰۴). بر اساس این ماده، فردی که مال غیر را تلف کند و شرایط اتلاف محقق شود، ضامن مالی خواهد بود که تلف کرده است. در زمینه ضمان غرور، این قاعده در حقوق ایران و عراق مورد پذیرش قرار گرفته است. بر اساس این قاعده، اگر شخصی مالی را که به‌طور قانونی مالک آن نیست، به دیگری منتقل کند و منتقل‌آیه از غیرقانونی بودن تصرف خود آگاه نباشد، قانوناً ملزم است که این مال را به مالک اصلی بازگرداند و اگر مال را تلف کند یا به نحوی ناقص نماید، مسئولیت جبران خسارت به عهده او است (شرف‌الدین، بی تا: ۵۲). حقوق عراق به موضوع غرور توجه ویژه‌ای دارد و در ماده ۱۲۲ قانون مدنی شماره ۴۰

سال ۱۹۵۱، به این موضوع پرداخته شده است. این ماده مقرر می‌دارد که اگر فریب به وسیله شخصی غیر از طرفین قرارداد انجام شود و فریب به قدری باشد که غبن فاحشی وارد شود، قرارداد موقوف نمی‌ماند، مگر اینکه برای طرف قرارداد فریب‌خورده ثابت گردد که طرف دیگر از این امر آگاه بوده یا این آگاهی برای او آسان بوده است. در این صورت، طرف قرارداد به دلیل غبن وارده می‌تواند به جبران خسارت متوسل شود. در حقوق ایران، قاعده غرور به این معناست که اگر کسی با فریب، موجب ضرر دیگری شود، ضامن است. به عنوان مثال، اگر فردی مالی را که مالکیت قانونی ندارد، به دیگری بفروشد و خریدار از غیرقانونی بودن این تصرف آگاه نباشد، فروشنده مسئول جبران خسارت وارده خواهد بود و این مسئولیت به نام "ضمان غرور" شناخته می‌شود. این قاعده نشان‌دهنده تعهد به جبران خسارت در شرایطی است که یک طرف قرارداد از عدم قانونی بودن معامله مطلع نبوده است. بنابراین، در نظام حقوقی ایران و عراق، مبانی مسئولیت تولیدکننده نه تنها به قواعد فقهی مانند اتلاف و غرور وابسته است، بلکه به قوانین مدنی و حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان نیز تکیه دارد، که همه این موارد برای تضمین حقوق مصرف‌کنندگان و حفاظت از آن‌ها در برابر اقدامات غیرقانونی و مخرب تنظیم شده است.

۳- بررسی قاعده لاضرر

قاعده «لا ضرر» به معنای عدم وارد کردن ضرر به دیگران و پرهیز از ایجاد آسیب است. واژه «ضرر» به هر نوع آسیب و زیان اشاره دارد که می‌تواند شامل از دست دادن مال، آبرو، یا جان فرد باشد. این قاعده در اصل به معنای جلوگیری از هر گونه آسیب به دیگران و جلوگیری از ظلم به آن‌ها است. در نظام حقوقی عراق، این قاعده در ماده دوم قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان شماره ۱ سال ۲۰۱۰ به رسمیت شناخته شده است. هدف این قانون حفاظت از حقوق اساسی مصرف‌کنندگان و جلوگیری از اقدامات غیرقانونی است که ممکن است به زیان مصرف‌کنندگان منجر شود (جاسم محمد، ۲۰۲۰: ۴۷). قانونگذار عراقی به وضوح اعلام کرده است که هدف این قانون تضمین حقوق مصرف‌کننده و جلوگیری از هرگونه اقدام نقض‌کننده حقوق آن‌ها، از جمله واردات، تولید یا بازاریابی کالاهایی که ممکن است به منافع مصرف‌کنندگان آسیب بزند، می‌باشد. به طور کلی، قاعده «لا ضرر» در ماده نخست این قانون به شکل زیر بیان شده است: «لا ضرر ولا ضرار، والضرر لا یزال بمثله ولیس للمظلوم ان یظلم بما ظلم». این

به معنای آن است که نباید به کسی ضرر رساند و هرگونه ضرر باید با جبران آن برطرف شود، و همچنین کسی که مورد ظلم قرار گرفته، نباید به ظلم دیگری گرفتار شود.

۴- بررسی مفهوم قاعده اتلاف

قاعده «اتلاف» در فقه اسلامی به این معناست که هر فردی که مالی از دیگری را تلف کند، مسئول و ضامن آن مال است. به عبارت دیگر، اگر کسی بدون اجازه مالک یا به طور غیرقانونی مالی را از بین ببرد، موظف است خسارت آن را جبران کند. این قاعده به اصول عمومی و کلی تبدیل شده و شامل انواع مختلف اتلاف، اعم از اتلاف به مباشرت یا تسبیب، می‌شود و به منافع و امور دیگر نیز تعمیم داده می‌شود (جاسم محمد، ۲۰۲۰: ۴۷). در قوانین مختلف، مفهوم اتلاف به گونه‌های زیر بیان شده است: در قانون مدنی ایران، طبق ماده ۳۲۸، هر کس مالی را تلف کند، ضامن است و باید مثل یا قیمت آن را بدهد، چه این تلف عمدی باشد یا غیرعمدی، چه مالی که تلف شده عین باشد یا منفعت. همچنین اگر مال را ناقص یا معیوب کند، ضامن نقص قیمت آن مال است. ماده ۳۳۱ نیز بیان می‌کند که کسی که سبب تلف مال می‌شود باید مثل یا قیمت آن را پرداخت کند و اگر سبب نقص یا عیب آن شده باشد، باید از عهده نقص قیمت آن برآید. در ماده ۳۳۲، آمده است که اگر یک نفر سبب تلف مالی شود و دیگری مباشر آن باشد، مسئولیت به عهده مباشر است مگر اینکه سبب به گونه‌ای باشد که اتلاف به او مستند باشد (بیات و بیات، ۱۴۰۰: ۱۰۴). در قانون مدنی عراق نیز در ماده ۱۸۶، آمده است که اگر فردی مال دیگری را به طور مستقیم یا به تسبیب تلف کند یا از ارزش آن بکاهد و این ضرر با تعدد و تعدی ایجاد شده باشد، فرد ضامن است و اگر مباشر و متسبب با هم جمع شوند، ضامن به شکل تضامنی خواهند بود. همچنین طبق ماده ۲۱۶، اگر فردی در ازای هلاک شدن مال خود، مال دیگری را تلف کند، هر یک از افراد ضامن مال فردی است که آن را تلف کرده است. علاوه بر این، اگر شخصی فریب خورده و پول‌های جعلی را از دیگری گرفته باشد، حق ندارد آن را به دیگران بدهد (أسماء، ۲۰۱۸: ۹). در نهایت، قاعده «اتلاف» بر این اصل استوار است که هرگونه ضرر و خسارت باید جبران شود و فردی که موجب اتلاف شده است، باید مسئولیت آن را بر عهده بگیرد. به این ترتیب، اتلاف نه تنها به معنای از بین رفتن عین مال است بلکه شامل هرگونه آسیب به منافع و حقوق مالی دیگران نیز می‌شود.

۵- مسئولیت‌های مدنی تولیدکنندگان

مسئولیت مدنی تولیدکنندگان از موضوعاتی است که به بررسی حقوق و تکالیف قانونی تولیدکنندگان در قبال مصرف‌کنندگان و دیگر افراد آسیب‌دیده می‌پردازد. در این زمینه، مفهوم "تقصیر" به عنوان یکی از ارکان مهم در تعیین مسئولیت تولیدکننده مطرح می‌شود. از منظر حقوقی، "تقصیر" به معنای انجام عملی است که نباید انجام می‌شده یا ترک عملی که باید انجام می‌شده، و این مفهوم از حوزه اخلاق به حقوق وارد شده است. به موجب ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی ایران، هر فردی که بدون مجوز قانونی و به صورت عمدی یا در نتیجه بی‌احتیاطی به حقوق دیگران آسیب برساند، مسئول جبران خسارت است (حلوانی، ۱۳۹۵: ۲۵). این تعریف اگرچه پایه‌ای برای تعیین مسئولیت مدنی است، اما مواردی را که در آن‌ها خسارت وارد شده اما نقض صریح قانون صورت نگرفته نیز شامل می‌شود. در نتیجه، مفهوم تقصیر در اینجا به معنای تجاوز از رفتار متعارف انسانی و اجتماعی تبیین شده است. در مواردی مانند عقدهای امانی و مشابه، تقصیر ممکن است به‌عنوان کوتاهی در اجرای تعهدات فرض شود، در حالی که در حقوق ایران، این فرض همیشه پذیرفته نمی‌شود و نیاز به اثبات دارد. همچنین، در زمینه مسئولیت تولیدکنندگان، این مسئولیت می‌تواند مبتنی بر تقصیر عمدی یا غیرعمدی باشد. اثبات تقصیر تولیدکننده غالباً برای مصرف‌کننده مشکل است، زیرا به دلیل عدم اطلاعات تخصصی و محدودیت‌های توانایی اثبات، مصرف‌کننده نمی‌تواند به سادگی تقصیر تولیدکننده را در فرآیند تولید ثابت کند. از سوی دیگر، تولیدکنندگان با برخورداری از منابع و توانایی‌های بیشتر، ممکن است بتوانند از مسئولیت خود بگریزند (توکلی، ۱۴۰۰: ۴۸). این وضعیت منجر به ایجاد نارضایتی و عدم تعادل در حمایت از حقوق مصرف‌کننده می‌شود. به همین دلیل، برخی از نظام‌های حقوقی به جای تمرکز صرف بر تقصیر، نظریه‌های دیگری مانند "مسئولیت مطلق" یا "مسئولیت مبتنی بر عیب محصول" را برای حمایت بیشتر از مصرف‌کنندگان به کار می‌گیرند (حلوانی، ۱۳۹۵: ۲۷). در این نظریه‌ها، تولیدکننده به دلیل عرضه کالای معیوب و ایجاد خسارت، بدون نیاز به اثبات تقصیر، مسئول شناخته می‌شود. بنابراین، اگرچه نظریه سنتی تقصیر همچنان در برخی موارد کاربرد دارد، اما در مواردی که تولیدکننده در فرآیند تولید احتیاط لازم را به کار گرفته، اما به‌طور ناخواسته کالای معیوب عرضه کرده است، کاربرد نظریه تقصیر محدود می‌شود. در

این موارد، مسئولیت تولیدکننده براساس وجود عیب در محصول و خسارت وارده تعیین می‌شود، حتی اگر تقصیری به معنای سنتی رخ نداده باشد. در نتیجه، رویکردهای حقوقی مدرن به سمت حمایت بیشتر از مصرف‌کنندگان و کاهش بار اثبات تقصیر بر آنان متمایل شده‌اند.

۶- مولفه‌های مسئولیت تولیدکننده در حقوق ایران و عراق

در حقوق ایران و عراق، مسئولیت تولیدکننده بر مبنای مفهوم عیب و تأثیر آن بر کالا یا محصول مورد معامله تعیین می‌شود. عیب قدیمی به نقصی گفته می‌شود که یا در زمان قرارداد در کالا وجود داشته باشد یا پس از انعقاد قرارداد، در دست فروشنده و قبل از تسلیم به خریدار به وجود آمده باشد. در این راستا، عیب مخفی دو معیار دارد: کاهش ارزش و منفعت کالا و از بین رفتن هدف قرارداد. معیار اول، به هر نوع ضرری اشاره دارد که باعث کاهش ارزش کالا می‌شود و منجر به ایجاد حق فسخ یا ضمان می‌گردد. معیار دوم، که مکمل معیار اول است، بر از بین رفتن هدف خریدار از خرید کالا تأکید دارد و برای تعیین این معیار، به ارزیابی کارشناسان نیاز است، زیرا کاهش ارزش کالا می‌تواند مانع از بهره‌برداری مورد انتظار از آن شود و هدف اصلی خرید را از بین ببرد (الحجاج، ۲۰۱۴: ۱۴۰). در قانون مدنی عراق، فقره دوم ماده ۵۵۸ به تعریف عیب پرداخته است. بر اساس این ماده، عیب به آن نقصی اطلاق می‌شود که ارزش کالا را نزد تجار و اهل خبره کاهش دهد یا هدف صحیحی را که به‌طور معمول در کالاهای مشابه مورد انتظار است، از بین ببرد. بنابراین، عیب زمانی قدیمی تلقی می‌شود که در زمان انعقاد قرارداد در کالا وجود داشته باشد یا بعداً، در زمان تسلط فروشنده و قبل از تسلیم به خریدار، به وجود آمده باشد. از نظر حقوقی، برخی حقوقدانان بر این باورند که محصول زمانی معیوب به شمار می‌رود که ایمنی مشروع و مورد انتظار را نداشته باشد. این ایمنی بر اساس معیارهای یک فرد عادی سنجیده می‌شود، زیرا وجود ضرر به عنوان نشانه‌ای از وجود عیب در کالا تلقی می‌شود و نیازی به اثبات انتظارات مشروع نیست. در تعریفی دیگر، عیب به معنای عدم تطابق مشخصات مندرج در قرارداد با کالا است؛ یعنی عدم انطباق کالا با مشخصات و معیارهایی که در قانون تعیین شده است. مفهوم عیب در بحث محصول فراتر از جنبه‌های فنی و عملکردی محصول می‌رود و شامل تضمین عدم ضرر و ایجاد حمایت لازم نیز می‌شود. به همین دلیل، مسئولیت تولیدکننده زمانی مطرح می‌شود که ایمنی کاربر محصول در معرض خطر قرار گیرد.

در زمینه عیب مخفی، این نوع عیب به معنای نقصی است که خریدار در زمان خرید از آن مطلع نبوده و حتی با دقت در معاینه هم نمی‌توانسته آن را شناسایی کند. قانون مدنی عراق معیار توجه و دقت لازم برای معاینه کالا را مشابه توجه یک فرد معمولی در نظر می‌گیرد و به شخص خریدار توجه نمی‌کند، بلکه معیار کلی را ارائه می‌دهد (کاظم الحبابی، ۱۴۰۰: ۱۰۹). تعهد به ضمان عیب‌های مخفی طبق احکام قانون مدنی و قانون حمایت از حقوق مصرف‌کننده به عنوان احکام عمومی مقرر شده است. بر اساس فقره دوم ماده ۵۵۸ قانون مدنی عراق، عیب مخفی به گونه‌ای تعریف می‌شود که هر نقصی که ارزش و قیمت کالا را نزد تجار و اهل خبره کاهش دهد یا هدف صحیحی را که معمولاً در کالاهای مشابه وجود دارد از بین ببرد. عیب مخفی دارای دو معیار است: کاهش ارزش و منفعت کالا و از بین رفتن هدف قرارداد. معیار کاهش ارزش به هر ضرری اشاره دارد که باعث کاهش ارزش کالا می‌شود و در نهایت منجر به ایجاد حق فسخ یا ضمان می‌گردد. معیار از بین رفتن هدف، که مکمل معیار اول است، به کارشناسان ارجاع داده می‌شود تا به‌طور دقیق مورد ارزیابی قرار گیرد. مسئولیت تولیدکننده در ضمان عیب‌های مخفی به طرف قرارداد و اشخاص ثالث کشیده نمی‌شود و جبران خسارت تنها شامل اشخاص ثالثی که از نظر قراردادی با فروشنده ارتباطی ندارند، نمی‌شود. ماده ۸۵۵ قانون مدنی عراق نشان می‌دهد که مسئولیت ناشی از ضمان عیب مخفی، شامل ضررهای مربوط به ایمنی، سلامتی و زندگی انسان نمی‌شود، بلکه به ضررهای تجاری ناشی از عدم تطابق محصول با مشخصات مندرج در قرارداد فروش یا مناسب نبودن آن برای استفاده مورد نظر محدود می‌شود. بنابراین، جبران خسارت ناشی از ضررهایی که به سلامت زیان‌دیده وارد شده، امکان‌پذیر نیست زیرا متنی در خصوص این ضررها وجود ندارد و جبران خسارت آن محدود به بازگرداندن ثمن و هزینه‌های ناشی از فسخ قرارداد فروش می‌شود. در موارد استثنایی، جبران خسارت ممکن است به سود از دست رفته محدود شود (الحجاج، ۲۰۱۴: ۱۴۰). در نتیجه، مسئولیت تولیدکننده در حقوق ایران و عراق مبتنی بر عیوب مخفی و معیارهای مرتبط با کاهش ارزش کالا و از بین رفتن اهداف قرارداد است و در زمینه‌های مختلف حقوقی، رویکردهای متفاوتی به این موضوع اتخاذ شده است.

۷- مسئولیت تولیدکننده در قبال عیوب کالا و خسارات ناشی از آن

برای اثبات عیوب پنهان در مبیع، لازم است که وجود آن‌ها پیش از انعقاد قرارداد ثابت شود و ارتباطی میان عیب و ضرر تجاری وجود داشته باشد. مسئولیت تولیدکننده در جبران خسارت شامل ضررهای مادی و معنوی می‌شود، اما ضرر معنوی در ضمان عیوب پنهان تحت پوشش قرار نمی‌گیرد. در قانون مدنی عراق، دعوی ضمان عیب تا شش ماه از زمان تحویل مبیع قابل طرح است، حتی اگر عیب پس از این مدت کشف شود. خطای تولیدکننده در ارائه محصول معیوب موجب ایجاد مسئولیت برای او می‌شود و قانون به حدی بر این مسئولیت تأکید دارد که ممکن است به مسئولیت کیفری منجر شود (توکلی، ۱۴۰۰: ۴۸). در صورت ترکیب خطای مدنی با خطای مندرج در قانون مجازات، مسئولیت مدنی تولیدکننده با مسئولیت کیفری تلفیق می‌شود. مسئولیت مبتنی بر خطا که باید اثبات شود، یک قاعده کلی در زمینه مسئولیت تقصیری است که بر مسئولیت قراردادی ارجحیت دارد؛ به این معنا که اگر نقض تعهد باعث ضرر رساندن به دیگران شود، خطا تقصیری محسوب می‌شود، اما اگر نقض تعهدات موجود در قرارداد باشد، خطا قراردادی تلقی می‌شود. خطا در مسئولیت قراردادی به معنای نقض تعهدات ناشی از قرارداد است، در حالی که خطا در مسئولیت تقصیری، نقض تکلیف عمومی است که قانون بر همه تحمیل کرده است؛ به این معنا که افراد باید جلنب احتیاط را رعایت کنند و به دیگران ضرر وارد نکنند (الحجاج، ۲۰۱۴: ۱۴۰).

برخی از خطاهای تولیدکننده عبارت‌اند از:

- خطا در طراحی محصول: این خطا به‌طور عمده به ناهماهنگی طراحی محصول با پیشرفت‌های علمی برمی‌گردد، مانند عدم تعهد سازنده هواپیما به طراحی یک محصول ایمن و مناسب برای استفاده عادی و مورد انتظار. تولیدکننده موظف است توجه لازم را برای رساندن کالا به سطح ایمن به کار گیرد و باید دقتی معادل با سایر تولیدکنندگان در شرایط مشابه داشته باشد.
- عیوب ناشی از خطا در طراحی: این عیوب می‌تواند به استفاده ناکافی از مواد یا پنهان کردن خطرات خاص یا نبود آگاهی کافی در مورد امنیت محصول مربوط باشد و بسیاری از مواردی که توسط افراد زیان‌دیده مطرح می‌شود، به علت عدم توجه کافی از سوی تولیدکننده در طراحی محصول است که می‌تواند امنیت مردم و اموال آن‌ها را به خطر بیندازد.

در قانون مدنی عراق آمده است که اگر عیبی در کالا وجود داشته باشد که به نوع آن ضرر وارد نکند، مشتری بین امضا و فسخ قرارداد مخیر خواهد بود. خطا در ساخت محصول نیز به طور عمده به فرآیند تولید مربوط می‌شود و در نهایت می‌تواند محصول را برای مصرف‌کنندگان خطرناک کند. به عنوان مثال، تولیدکننده ممکن است از اتخاذ تدابیر احتیاطی لازم برای جلوگیری از بروز عیوب در فرآیند تولید غفلت کند (حلوانی، ۱۳۹۵: ۲۵). در قانون مدنی ایران، عیب به عنوان نقص یا تغییر حالتی تعریف می‌شود که باعث کاهش ارزش اقتصادی کالا یا خدمات می‌شود. همچنین، در قانون حمایت از مصرف‌کنندگان ایران، عیب در خودرو می‌تواند به نقص یا عیوب ناشی از طراحی، مونتاژ، تولید یا حمل مربوط باشد که مانع از استفاده مطلوب از خودرو یا نافی ایمنی آن شود. این قانون عرضه‌کننده را ملزم می‌کند در طول مدت ضمانت، هر نوع نقص یا عیب را رفع کند و کلیه خسارات وارده به مصرف‌کننده و اشخاص ثالث را جبران نماید (أسماء، ۲۰۱۸: ۱۰). در حقوق ایران، معیار تشخیص عیب به عرف و اگذار شده است، به طوری که ممکن است کالایی نقص ارزش داشته باشد ولی در عرف معیوب محسوب نشود. برخی حقوقدانان ایرانی معیار عیب را در مراحل مختلف شناسایی کرده‌اند، از جمله عیب‌هایی که در مرحله طراحی یا تولید رخ می‌دهند. به عنوان مثال، دستگاهی که به اشتباه هشدار آتش می‌دهد و منجر به خسارت می‌شود، ممکن است در مرحله طراحی دچار نقص شود. همچنین ممکن است در روند تولید کالا کوتاهی رخ دهد و نمونه‌ای خلاف معیار تعیین شده ایجاد شود. در حقوق ایران، در صورت وجود عیب، قوانین مربوط به قانون مدنی اجرا می‌شوند و مبنای مسئولیت مدنی بر پایه تقصیر است. بر اساس ماده ۴۲۲ قانون مدنی، اگر بعد از معامله مشخص شود که مبیع معیوب بوده است، مشتری می‌تواند مبیع معیوب را قبول کند و ارزش بگیرد یا معامله را فسخ کند. در حمایت از خریدار، قانون ایران حق مطالبه ارزش یا فسخ را برای او در نظر گرفته است. همچنین، قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان در ایران به مشتری اجازه می‌دهد کالای معیوب را با نمونه سالم تعویض کند. اما در خصوص زیان‌های وارده ناشی از عیوب پنهان، قانون مدنی تا قبل از تصویب قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان، راه‌حلی خاص ارائه نداده بود و تنها به قواعد عمومی مسئولیت قراردادی یا مدنی رجوع می‌کرد.

نتیجه گیری

مطالعه مقایسه‌ای حقوق ایران و عراق در زمینه مسئولیت‌های مدنی تولیدکنندگان کالا نشان می‌دهد که این دو نظام حقوقی دارای نقاط اشتراک و تفاوت‌های قابل توجهی در نحوه برخورد با حقوق مصرف‌کنندگان و تعیین مسئولیت‌های مدنی تولیدکنندگان هستند. هر دو نظام حقوقی بر ضرورت حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان و ایجاد تعادل میان منافع تولیدکنندگان و حقوق مصرف‌کنندگان تأکید دارند؛ اما رویکردهای قانونی و قضائی آن‌ها در این زمینه تفاوت‌هایی را نشان می‌دهد. در حقوق ایران، مفهوم "مسئولیت محض" به‌عنوان یک ابزار حمایتی برجسته پذیرفته شده است. این مفهوم به این معناست که تولیدکننده به دلیل عرضه کالای معیوب، بدون نیاز به اثبات تقصیر، مسئول شناخته می‌شود. تصویب "قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان" و آیین‌نامه‌های اجرایی آن در سال ۱۳۸۸ نشان‌دهنده توجه قانون‌گذار به حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان و تسهیل دسترسی آن‌ها به جبران خسارت‌های وارده است. این قانون به مصرف‌کنندگان حقوقی نظیر دریافت کالای سالم، ضمانت‌نامه، خدمات پس از فروش، و حق شکایت از تولیدکنندگان را اعطا می‌کند و برای جبران خسارت‌های ناشی از عیوب کالاهای معیوب، مسئولیت تولیدکنندگان را تعیین می‌کند. در مقابل، در حقوق عراق، رویکرد به مسئولیت تولیدکنندگان بیشتر بر مبنای "نظریه خطر" توجیه می‌شود. قانون مدنی عراق و قانون حمایت از مصرف‌کنندگان مصوب ۲۰۱۰ به‌طور مستقیم به مسئولیت تولیدکنندگان در زمینه نقص کالا پرداخته و مسئولیت آنان را بر مبنای نظریه خطر قرار داده است. به موجب این قوانین، تولیدکنندگان موظف به رعایت استانداردهای کیفیت و ایمنی، جلوگیری از ورود کالاهای معیوب به بازار و جبران خسارت‌های وارده به مصرف‌کنندگان هستند. در عراق، در حالی که قانون به‌طور کلی بر مسئولیت مبتنی بر تقصیر تأکید دارد، اما رویکرد مسئولیت محض نیز در موارد خاصی به‌ویژه در حمایت از مصرف‌کنندگان مورد استفاده قرار می‌گیرد. با این حال، مهم‌ترین تفاوت میان دو نظام حقوقی در این است که در ایران، مسئولیت تولیدکنندگان در قبال عیوب کالا بر مبنای تقصیر یا خطا فرض می‌شود و نیاز به اثبات دارد، در حالی که در عراق، قانون مدنی به‌طور کامل‌تر و جامع‌تر به مسئولیت‌های تولیدکنندگان پرداخته و مفاهیمی همچون مسئولیت مبتنی بر نظریه خطر و نیز حمایت از مصرف‌کنندگان در برابر تقلبات و تخلفات تولیدکنندگان را

دربرمی‌گیرد. در نتیجه، رویکردهای حقوقی هر دو کشور به سمت حمایت بیشتر از مصرف‌کنندگان متمایل شده است، اما با تفاوت‌هایی در نحوه اجرای مسئولیت‌های مدنی تولیدکنندگان. در حقوق ایران، استفاده از مسئولیت محض برای حمایت بیشتر از مصرف‌کنندگان در برابر تولیدکنندگان و کاهش بار اثبات تقصیر بر دوش مصرف‌کننده دیده می‌شود، در حالی که در حقوق عراق، رویکرد جامع‌تری در قانون حمایت از مصرف‌کنندگان و قوانین مدنی به کار گرفته شده است که به‌طور مستقیم و جامع‌تر به مسائل مسئولیت تولیدکنندگان و حقوق مصرف‌کنندگان پرداخته است. این تفاوت‌ها می‌تواند به دلیل تفاوت‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی دو کشور و میزان توسعه‌یافتگی نهادهای قانونی و حقوقی آن‌ها باشد. بنابراین، برای بهبود کارایی نظام‌های حقوقی و حمایت بهتر از مصرف‌کنندگان، می‌توان از تجربیات موفق هر یک از دو کشور در زمینه تنظیم و اجرای قوانین مسئولیت مدنی تولیدکنندگان بهره برد و راهکارهای مناسب را در نظر گرفت.

منابع

۱. احسان بخش غ؛ بابایی د. ۱۳۹۸. مسئولیت مدنی تولیدکنندگان و توزیع کنندگان دارو. مجله حقوق خصوصی، ۵۲: ۲۵-۶۰.
۲. أسماء ب. ۲۰۱۸. المسؤولية المدنية للمنتج. المركز الجامعي بخميس مليانة معهد العلوم القانونية و الإدارية.
۳. التستري م ت. ۲۰۱۰. النجمة في شرح للمعة، مكتبة الصدوق، طهران.
۴. الحاج م ع ا. ۲۰۱۴. مسؤولية المنتج والموزع، دراسة في قانون التجارة الدولية مع المقارنة بالفقه الإسلامي، دار النهضة العربية، القاهرة.
۵. الذنون ح ع. ۲۰۱۰. المبسوط في المسؤولية المدنية، ج ۱، الضرر، شركة التايمس للطبع والنشر المساهمة، بغداد.
۶. العبيدي ا م ط. ۲۰۱۶. الاستناد إلى أحكام المسؤولية عن الأشياء. جامعه الكربلا، العدد الخامس، ۳۶-۷۰.
۷. العزاوي س م. ۲۰۱۸. مسؤولية المنتج في القوانين المدنية والاتفاقيات الدولية. عمان، الأردن: دار الثقافة.
۸. الفتاك ع. ۲۰۱۸. تأثير المنافسة على الالتزام بضمان سلامة المنتج، دار الفكر الجامعي، الإسكندرية.
۹. الناهي ص ا. ۲۰۱۵. الوجيز في المرافعات المدنية والتجارية، دراسة مقارنة، شركة الطبع والنشر الأهلية، بغداد.
۱۰. بيات ف؛ بيات ش. ۱۴۰۰. شرح جامع قانون مدني، چاپ بیستم، تهران: اندیشه ارشد.
۱۱. توکلی م م. ۱۴۰۰. شرح قانون مدني، جلد اول و دوم، چاپ بیست و سوم، تهران: انتشارات مکتوب آخر.
۱۲. جاسم محمد ز. ۲۰۲۰. اثبات العيب في المنتجات الخطرة. كلية القانون والعلوم السياسية، الجامعة العراقية، العراق.
۱۳. جعفری تبارح. ۱۳۹۴. مسئولیت مدنی سازندگان و فروشندگان کالا، چاپ اول، تهران: نشر دادگستری.
۱۴. حسین دمبوس خ. ۱۴۰۰. مسئولیت مدنی تولید کننده و نقش آن در حمایت از مصرف کننده (در حقوق ایران و عراق). پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.

۱۵. حلوانی ب. ۱۳۹۵. تحلیل رابطه حقوق مسئولیت مدنی و حقوق مصرف‌کننده در حمایت از زیان‌دیده. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
۱۶. خان میرزایی پ. ۱۳۹۹. بررسی مسئولیت مدنی تولیدکننده و عرضه‌کننده کالا و خدمات با رویکرد حمایت از حقوق مصرف‌کننده در تجارت الکترونیک. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بوشهر.
۱۷. رحیمی آذر ع. ۱۳۹۸. بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی تولید و عرضه‌کنندگان کالا و خدمات در قبال مصرف‌کنندگان در قوانین ایران و ترکیه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بوشهر.
۱۸. زکی م ج ا. ۲۰۱۰. مشکلات المسئولية المدنية، الجزء الأول، مطبعة جامعة القاهرة.
۱۹. شرف‌الدین أ. بی تا. انتقال الحق فی التعویض عن الضرر الجسدي، مطبعة الحضارة العربية، الفجالة.
۲۰. عاصی الزاملی ا ع. ۱۴۰۰. مسئولیت مدنی تولیدکننده برای محصولات معیوب خود (مطالعه تطبیقی بین قوانین عراق و الجزایر). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی‌العالمیه.
۲۱. علیزاده ع. ۱۳۹۸. تحلیل حقوقی شروط محدودکننده و ساقط‌کننده مسئولیت مدنی تولیدکنندگان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
۲۲. کاتوزیان ن. ۱۳۸۴. حمایت از زیان‌دیده و مسئولیت تولیدکننده در حقوق فرانسه. مجله پژوهش‌های حقوقی، ۴۱: ۹۸-۱۲۰.
۲۳. کاتوزیان ن. ۱۳۹۶. قانون مدنی در نظم کنونی حقوقی. چاپ بیست و سوم، تهران: میزان.
۲۴. کاظم‌الحبابی م ح. ۱۴۰۰. مسئولیت مدنی نقص محصولات پزشکی مطالعه تطبیقی قانون عراق، مصر و فرانسه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی‌العالمیه.
۲۵. گل‌پور م. ۱۳۹۵. مسئولیت مدنی تولیدکننده ناشی از نقض اطلاع‌رسانی در نحوه مصرف در حقوق ایران و انگلیس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بوشهر.

۲۶. مددی ع. ۱۴۰۰. مسئولیت مدنی ناشی از تأیید کیفیت کالا و خدمات توسط افراد مشهور. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین.
۲۷. مرادیان ش. ۱۳۹۷. مسئولیت مدنی تولیدکننده در ارائه اطلاعات مربوط به کالا. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد شهرکرد.
۲۸. مریدنژاد ع. ۱۳۹۵. بررسی حقوق مصرف کننده در لایحه حمایت از حقوق مصرف کنندگان و مقایسه آن با قانون حمایت از مصرف کننده ۱۹۸۷ انگلستان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
۲۹. موسی عید اف. ۲۰۲۳. مسؤولية المنتج المدنیة عن أضرار متجاة المعیبة تجاه المستهلك. محامیه مزاوله وباحثه قانونیه، المصریه.
۳۰. نیستانی ز. ۱۳۹۸. قلمرو مسئولیت غیرقراردادی تولیدکنندگان و توزیع کنندگان دارو در حقوق ایران. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
۳۱. واشقانی فراهانی م. ۱۳۹۹. تحلیل اقتصادی مسئولیت تولید کنندگان کالا. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.